

УДК 811. 111.161.2.373. 45

Ганна МЕЖЖЕРІНА

АНГЛІЙСЬКІ АВІАЦІЙНІ ТЕРМІНИ-КОМПОЗИТИ В АСПЕКТІ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Стаття присвячена аналізу англійських та українських авіаційних термінів-комполітів. З'ясовано закономірності структурної інтеграції компонентів авіаційних термінів, виражених складними іменниками і прикметниками. Розглянуто особливості структурно-семантичних трансформацій при перекладі авіаційних термінів. Основне джерело матеріалу – словники авіаційних термінів.

Ключові слова: авіаційний термін, композит, структура, семантика.

Всебічне дослідження термінологічної лексики в аспекті пошуку закономірностей трансформації іншомовного технічного тексту належить до актуальних питань теорії і практики перекладу. Праці лінгвістів присвячені здебільшого загальним проблемам перекладу (Ю. А. Зацний, В. І. Карабан, І. В. Корунець, А. Е. Левицький, Т. О. Мачай, Л. Г. Орлова, Г. А. Сергєєва, Н. А. Цимбал та ін.). Водночас теоретичні проблеми перекладу українською мовою текстів різної інформативної орієнтації, у тому числі англійських авіаційних, розроблені недостатньою мірою.

Проблеми прагматичного перекладу пов'язані зі встановленням еквівалентності як на рівні тексту і речення, так і на рівні слів-термінів – автономних лексичних одиниць із високою потенційною валентністю. Спробуємо з'ясувати і проаналізувати деякі основні закономірності у досягненні адекватності на рівні англійських та українських термінів, виражених складними словами.

З метою з'ясування особливостей перекладу українською мовою англійських авіаційних термінів, виражених складними словами, було проаналізовано понад 800 англійських та українських термінів-комполітів, вилучених із таких словників авіаційних термінів, як «Словник авіаційної термінології» [1], «Російсько-українсько-англійська авіаційна термінологія» [2], «Англо-русский словарь по авиационной метеорологии» [6], «Англо-русский словарь по гражданской авиации» [4].

Наявність великої кількості термінів, утворених шляхом словоскладання, є характерною ознакою англійської термінологічної системи. Дослідження показує, що серед англійських авіаційних термінів, виражених складними іменниками і прикметниками,

переважають такі, які за своєю структурою наближуються до словосполучень (*tie-rod*, *joy-stick* тощо). Значною мірою це зумовлено аналітичним складом англійської мови. Порівняно з англійськими українські авіаційні терміни, виражені складними іменниками та прикметниками, є більш стягненими і семантично, і граматично (*hang-glider* – дельтоплан; *shock-proof* – вібростійкий). Оскільки слово-складання є об'єднувальною ланкою між морфологічними і синтаксичними способами поєднання мовних одиниць, переклад англійських композитів вимагає певних модифікацій компонентів у векторі семантичного і синтаксичного розширення лексеми. При перекладі термінів типу *joy-stick* структура термінологічної одиниці змінюється, англійський термін-композит трансформується в українське термінологічне словосполучення (*fly-ball* – відцентровий вантаж). Для перекладу найчастіше використовуються конструкції «прикметник+іменник» (*side-slip* – бічне ковзання) та «іменник+іменник» (*wavelength* – довжина хвилі; *cowl-flap* – стулка капота; *track-keeping* – дотримування курсу; *joy-stick* – ручка керування).

Калькування виявляється неможливим також під час перекладу англійських авіаційних композитів, другий компонент яких виражений *past participle* (дісприкметником II): *overcarried* – який доставили не за призначенням; *radar-directed* – керований за допомогою радіолокатора; *jet-powered* – із реактивним двигуном (який має реактивний двигун); *nacelle-mounted* – установлений у гондолі (про двигун); *jet-propelled* – який приводиться в рух реактивним двигуном; *engine-driven* – який приводиться в рух двигуном. Складність перекладу пов'язана не стільки з пошуком українського відповідника, скільки із синтаксичною адаптацією варіанта перекладу в українському авіаційному тексті.

Специфічний сектор англійської авіатерміносистеми утворюють конкатенаційні композити, в яких основні компоненти з'єднані за допомогою прийменників (*to*, *by*, *in*, *off*, *of*), часток (*no*), сполучників (*and*), артиклів (*the*): *air-to-ground* – «повітря – земля»; *signal-to-noise* – «сигнал – шум»; *fly-by-wire* – електрична система керування польотом / дистанційне керування рулями (повітряного судна) за допомогою електроприводів; *second-in-command* – другий пілот; *in-the-clear* – відкритим текстом (телеграфне повідомлення про хід польоту); *bank-and-pitch* – крен і тангаж. Оскільки англійські

конкатенаційні композити виявляють максимальну близькість до словосполучень, відповідниками до них у мові перекладу виступає, як показує матеріал, дво-, три- або чотирикомпонентна термінологічна сполука: *fly-by-light* – світлодистанційна система керування польотом; *no-show* – неприбуття пасажира до вильоту. Лише в поодиноких випадках перекладним відповідником виступає термін, виражений одним словом: *out-off-trim* – розбалансування; *center-of-gravity* – центрування (повітряного судна).

Один з найпродуктивніших способів утворення англійських авіаційних термінів полягає у використанні лексемних морфем (*aero-*, *anti-*, *inter-*, *multi-*, *semi-*, *single-*, *self-* та ін.). Оскільки англійські лексемні морфеми вступають у відношення сталого ототожнення з українськими еквівалентами, перекладач має змогу використовувати поморфемний переклад. Переклад англійських авіаційних термінів звичайно супроводжується утворенням слівотвірних кальок, при чому неповні семантичні кальки переважають над повними (*aero-engine* – авіадвигун; *multistage* – багатоступінчастий; *semi-span* – напіврозмах крила; *single-stage* – одноступінчастий; *self-shedding* – самоскидання льоду з лопатей повітряного гвинта). Залежно від контексту перекладний відповідник може бути виражений іменником або прикметником: *anti-icing* – антиобмерзання, протиоблідню-вальний.

Для перекладу авіаційних термінів, утворених за допомогою багатозначних морфем *after-*, *down-*, *-out*, *-up*, *over-*, *off-*, калькування не використовується. Натомість перекладачеві доводиться застосовувати описовий переклад: *afterburner* – форсажна камера; *downlock* – замок випущеного положення (шасі); *pullout* – виведення з пікірування/вирівнювання під час приземлення; *upwash* – скіс потоку вгору; *overbooking* – надлишкове бронювання. Англійські морфеми виступають як в препозиції, так і в постпозиції, проте, як показав аналіз, при перекладі ця особливість не знаходить ані семантичної, ані структурної відповідності. Такі англійські терміни-композити зазнають суттєвої структурної трансформації, перетворюючись на терміни-словосполучення, жоден компонент яких не є прямим відповідником до англійської морфеми: 1) *run-off* – бічне викочування; *off-centering* – зміщення центру; 2) *downlatch* – заскочка замка випущеного положення (шасі); *count-down* – процент

втрати; *let-down* – зниження; *downlock* – замок випущеного положення (шасі); *nose-down* – пікірування.

Слід враховувати, що англійській морфемі звичайно відповідає більш як один український відповідник. Так, англійська морфема *over-* у складі різних композитів виступає зі значеннями «надлишковий», «суцільний», «за межами»: *overbooking* – надлишкове бронювання, *overcast* – суцільна хмарність; *overrun* – викочування за межі злітно-посадкової смуги; *overstressing* – перевищення установлених навантажень; *overshoot* – переліт при посадці. Багатозначна морфема *after-* в українському перекладі також зумовлює появу щонайменше двох відповідників: *afterburner* – форсажна камера; *afterpart* – кормова частина конструкції. Англійські авіаційні терміни, у складі яких наявна лексемна морфема, можуть мати як семантично різні, так і семантично тотожні варіанти перекладу. Наприклад, англійська лексемна морфема *self-* в українській мові має більш як один відповідник. Тому для перекладу англ. *self-adjusting* доводиться обирати між варіантами *саморегулювання* та *авторегулювання*. Досліджуючи вияви синонімії в термінології, І. М. Кочан зауважує, що «терміни-варіанти – це словотвірні синоніми, які позначають тотожні поняття, але мають деякі видозміни форми на рівні афіксації» [3, с. 32]. Терміни *саморегулювання* та *авторегулювання* є префіксальними дериватами, характерними саме для української авіатерміносистеми, в якій спостерігається синонімія власномовних і запозичених морфем.

На рівні семантичної структури однієї лексичної одиниці полісемічність англійської лексемної морфemi може відбиватися порізному, спричиняючи певні труднощі в перекладацькій практиці. Наявність у складі англійського авіаційного терміна багатозначної лексемної морфemi нерідко визначає складну семантичну структуру лексичної одиниці, співіснування близьких, але не тотожних за змістом лексико-семантичних варіантів, що, у свою чергу, вимагає від перекладача спеціальних знань у галузі авіації й обов'язкового звернення до широкого контексту. Так, саме контекст визначає вибір лексико-семантичного варіанта при перекладі англійських композитів *burnout* і *pullout* з морфемою *-out*: *burnout* – «прогар», «перегоряння», «припинення роботи (двигуна)»; *pullout* – «виведення з пікірування», «вирівнювання під час посадки».

Важливим джерелом поповнення авіаційної терміносистеми новими лексичними одиницями слугує, як відомо, шар загальноновживаної лексики. Окрема група в англійській авіатерміносистемі утворена за рахунок трансформації семантики загальноновживаних лексем, що мають у своєму складі багатозначну лексемну морфему.

Зокрема, морфема *over-* у складі загальноновживаних лексем *overrun* і *overshoot* визначила полісемічний характер їхньої семантики: *overrun* вживається з такими значеннями, як «переливатися через край», «порушувати дозволені межі або строки», «спустошувати (країну)», а лексема *overshoot* залежно від контексту може означати «схибити під час стрільби», «помилитись», «стріляти краще (за кого-небудь)», «пере-вищувати». Перетворюючись на авіаційні терміни, ці лексеми зазнали суттєвої семантичної трансформації: термін *overrun* слід перекладати як «викочування за межі злітно-посадкової смуги», а українським відповідником до терміна *overshoot* виступає словосполучення «переліт при посадці».

Матеріал показав, що кількісно вагомий сектор англійської авіаційної терміносистеми репрезентований складними словами посесивного типу, в яких визначальний компонент композита вказує на властивість, функцію, принцип побудови, дії, матеріал тощо. При перекладі звичайно встановлюється відповідність двох типів: 1) англійський складний іменник – українське словосполучення «прикметник+іменник» (*centerline* – осьова лінія; *keyway* – шпонкова канавка; *firewall* – протипожежна перегородка), 2) англійський складний прикметник – український складний прикметник (*sound-absorbing* – звукопоглинаючий; *frame-proof* – вогнестійкий).

Вибір способу перекладу багато в чому залежить від рівня прозорості внутрішньої форми композита. Переклад складних авіаційних термінів ендосентричного типу здійснюється переважно за допомогою семантичного калькування (*fractocumulus* – розірвано-купчасті хмари; *airspace* – повітряний простір; *airway* – авіатраса, авіалінія; *aircargo* – авіавантаж), а також транскрибування і транслітерації (*airport* – аеропорт). Це, у свою чергу, підтверджує висновок Я.Й. Рецкера про те, що для складних слів як слів з відносно нескладною семантичною структурою знайти еквівалентні відповідності легше, ніж для простих. «Слова з прозорою

внутрішньою формою, – зауважує Я. Й. Рецкер, – частіше отримують одне закріплене значення та частіше набувають одиничної відповідності (переклад мій. – Г. М.)» [5, с. 11]. Прозора семантична структура таких англійських термінів, нерідко наявність в їхньому складі морфем, які знаходять еквівалентні відповідники в українській мові, сприяє появі в мові перекладу великої кількості словотворчих кальок.

Водночас деякі терміни еноцентричного типу вимагають описового перекладу через відсутність в українській мові відповідних прикметників, які здатні адекватно передати термінологічну семантику англійського ад'єкта: *clearway* – смуга, вільна від перешкод. Серед термінів еноцентричного типу трапляються композити з уявною семантичною прозорістю компонентів. Особливо це стосується випадків, коли один із складників поза авіаційним текстом функціонує як загальноживана лексична одиниця. Напр., дієслово *taxi*, яке в загальнолітературній мові означає «їхати на таксі» або «везти на таксі», в авіаційному тексті набуває значення «рулити». Тому авіатермін *taxiway* перекладається як «рульова доріжка». Обидві частини іншого композита – терміна *airbridge* також відомі як загальноживані слова *air* «повітря» і *bridge* «міст», проте семантичне калькування є неприйнятним для перекладу цього терміна. Натомість використовують описовий переклад, у результаті чого утворюється семікомпонентна сполука: *airbridge* – інтенсивне регулярне повітряне сполучення між установленими пунктами.

Дослідження семантичної структури англійських авіаційних термінів показало, що значна частина англійської авіатерміносистеми представлена еноцентричними словами. Порівняно з перекладом еноцентричних лексем переклад еноцентричних термінів-композитів є більш складним, оскільки значення і граматичні функції таких термінів не виводяться із компонентів, які їх складають (*downlink* – канал зв'язку «повітря – земля»; *bow-loader* – вантажне повітряне судно з відкидною носовою частиною фюзеляжу; *go-show* – авіапасажир без попереднього бронювання місця; *backhaul* – перевезення в одному напрямку, включаючи ділянку маршруту в зворотному напрямку).

Зіставний аналіз дає підстави констатувати, що пошук структурно-семантичного відповідника до англійських авіаційних термінів у багатьох випадках ускладнений високим рівнем розвитку

в українській авіатерміносистемі внутрішньогалузевої синонімії. Так, англійському терміну *leak-proof* в українській авіатерміносистемі відповідають синонімічні терміни *водонепроникний* і *герметичний*, а терміну *shock-proof* – композити *вібростійкий* і *амортизований*. Оскільки здебільшого спостерігається часткова синонімія, вибір варіанта перекладу буде супроводжуватися генералізацією або конкретизацією значення. Наприклад, відповідник *герметичний* до англійського терміна *airproof* маркує генералізацію значення, а вибір відповідника *повітронепроникний* спричиняє певну конкретизацію семантики.

Порівняно з англійською авіатерміносистемою українська терміносистема має, як свідчить проведене дослідження, більш розвинуту внутрішньогалузеву полісемію. Об'єднуючи від двох до п'яти-шести лексико-семантичних варіантів, розгалужена семантична структура українського авіатерміна впливає на процес перекладу, вимагає від перекладача обов'язкового врахування контексту. Так, залежно від контекстуальних умов, англійський композит *bulkhead* перекладається як *перебірка* або як *шпангоут*, *відсік*, *суцільна нервюра*. Декілька варіантів перекладу існує і для англійських термінів *aerofoil* і *framework*: *aerofoil* – несуча поверхня; профіль крила; крило, дужка; *framework* – остов, корпус, каркас, рама, ферма.

Отже, переклад українською мовою англійських авіаційних композитів передбачає певні модифікації компонентів у векторі семантичного і синтаксичного розширення терміна. Серед англійських авіаційних термінів, виражених складними іменниками і прикметниками, переважають такі, які за своєю структурою наближуються до словосполучень. Встановлення перекладного структурно-семантичного відповідника до термінологічного десигнату здійснюється з обов'язковим урахуванням контексту та застосуванням різних прийомів перекладу (транскрибування, транслітерація, семантичне калькування, поморфемне калькування, описовий переклад) та їхніх комбінацій. Зміна структурної інтеграції компонентів зумовлена семантичними та категоріальними особливостями складників композита в мові оригіналу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабак Б. Словник авіаційної термінології = The dictionary of aviation terminology / Babak. В. – К. : Четверта хвиля, 2009. – 96 с.

2. Бабейчук Д. Г. Російсько-українсько-англійська авіаційна термінологія. – К. : Дієслово, 1997. – 160 с.

3. Кочан І.М. Синонімія у термінології // Мовознавство. – 1992. – № 3 (153). – С. 32–34.

4. Марасанов В.П. Англо-русский словарь по гражданской авиации = English-Russian Dictionary of civil aviation: Ок. 24 000 терминов. – 2-е изд. – М. : Скорпион-Россия, 1996. – 560 с.

5. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика: Очерки лингвистической теории перевода. – М. : «Международные отношения», 1974. – 216 с.

6. Эльянова Н.Е. Англо-русский словарь по авиационной метеорологии = English-Russian dictionary of aviation meteorology: 8000 терминов и 2000 сокр. / Под ред. Б.А. Киселева. – М. : Изограф, 1996. – 319 с.

Стаття надійшла до редакції 11.05.2011

А. МЕЖЖЕРИНА

АНГЛИЙСКИЕ АВИАЦИОННЫЕ ТЕРМИНЫ-КОМПОЗИТЫ В АСПЕКТЕ ПЕРЕВОДА НА УКРАИНСКИЙ ЯЗЫК

Статья посвящена анализу английских и украинских авиационных терминов-композигов. Выявлены закономерности структурной интеграции компонентов авиационных терминов, выраженных сложными существительными и прилагательными. Рассмотрены особенности структурно-семантических трансформаций при переводе авиационных терминов. Основным источником материала послужили словари авиационных терминов.

Ключевые слова: авиационный термин, композит, структура, семантика.

Н. MEZH ZHERINA

ENGLISH AVIATION COMPOSITE-TERMS IN UKRAINIAN TRANSLATION

The article deals with English and Ukrainian aviation terms. The structural and semantic peculiarities of compound nouns and adjectives were determined. For the first time the structural and semantic transformations that are to be observed during the translation from English have been demonstrated. The article is based on the analysis of aviation terminology dictionaries.

Key words: aviation term, compound word, structure, semantics.